

The background features abstract, overlapping geometric shapes in various shades of green, ranging from light lime to dark forest green. The shapes are primarily triangles and polygons, creating a dynamic, layered effect. The central text is positioned in the white space between these green elements.

Көркем мәтін интерпретациясының принциптері

Психолог О. И. Никифорова көркем шығарманы қабылдауды үш кезеңге бөледі: «1 кезең – елестеу, 2 кезең – идея-лық мазмұнын түсіну, 3 кезең – көркем шығарманың оқырманның жеке тұлғасы-на әсері» [1]. Қабылдаудың аталған үш кезеңі де шығарманы оқу үдерісінде жүзеге асады. Әдеби шығарманың оқылымы оқырманның өмірлік тәжірибесіне, оның жалпы дайындығы мен біліміне, қабылдау мен қиялына, құндылығы (тарихи және мәдени) мен ұстанымдарына байланысты әртүрлі интерпретациясына мүмкіндік береді әрі әдеби мәтінді оқудың өзектілігін танытады. *(Бұл теориялар Г.Г. Гадамер, [2] Ф. Шлейермахер [3] еңбектерінде айқын көрініс тапқан. Сондай-ақ әдебиетті оқыту әдістемесі саласында Ы. Алтын-сарин, Ә. Қоңыратбаев, [4] В. Г. Маран-ұман еңбектерінде тұжырымдалған [5]).* Әдеби шығарма оқырманның мәтінмен және сол арқылы автормен белсенді қатынасын (бейвербалды диалогін) қамтиды. Бұл тәуелсіз коммуникативті әрекет, сол арқылы оқырман мәтіннің деректері мен өзінің ресурстарына (тілдік, мәдени, адамгершілік және т.б.) сүйене отырып, мәтіннің өзіндік проекциясын құрады, түсінігін қалыптастырады. Бұл тұста аса көңіл бөлетін мәселе - әдеби шығарманың тілдік ресурсы. Көркем шығарманың тілін көбіне көркемдік, стилдік жағынан талданатын нысан ретінде қарастыру сияқты біржақты түсінік басымдық алған. Негізінде әдеби шығарманың тіліне мән беру екі түрлі мақсатта жүзеге асылуы керек:

1. жекелеген тілдік қолданыстардың мағынатындық функциясы;
2. шығарма тілінің көркем-эстетикалық функциясы.

Әдеби мәтінмен жүргізілетін жұмыстарда қолданылатын белсенді әдістердің дені вербалды жүйеде жүргізіледі: сөздік әдістері, зерттеушілік әңгіме, түсіндіру, баяндау белсені қолданылады. Әдебиет- те әдеби шығарманы оқытуды баяндау әрекетінен бастаудың өзіндік мәні бар. Баяндау әдеби мәтінге интерпретация жасаудың алғашқы өнімі. Баяндау – бел- сенді оқу әрекеті. Баяндау оқушының түсінік дейгейін анықтап қана қоймай, әдеби шығарманың құрылым жүйесіне алғашқы бағдар ретінде және әдіскер ғалым А. М. Лаушинаның пікірімен айт- қанда оқушының ақыл-ой белсенділігін танытатын үдеріс ретінде анықталады. Баяндау – әдеби мәтінді шығармашылық «өңдеуден» тұратын ой-таным жұмысы.

Алғашқысы – шығарманың тілдік ресур- сын құраушы мазмұндық мәнде қарасты- рылуы. Оқушының тілдік тұлғасына, яғни сөздік қорына сүйене отырып түсінік дең- гейін есепке алу мен әдеби мәтін ауқы- мында оқушының тілдік қорын дамыту көзделуі қажет. Яғни оқушы әдеби мәтінді оқығанда өзінде қалыптасқан түсінік бас- палдағынан жаңа деңгейге көтеріледі. Әр шығармадағы жаңа сөздер, жаңа мағына арқылы сөздік қоры толыға түседі. Сондықтан мұғалім де, оқушы да көркем шығарманың ой әлемін арқалап тұратын негізгі қолданыстарға мән беруі керек. Сөз – ойдың «киімі», ойды жеткізудің құра- лы. Әдеби шығарманың өн бойында тіл- дік құрал әртүрлі формада: жеке сөз, сөз оралымы немесе сөз тіркестері (тұрақты сөз тіркесі) қалпында келіп автордың ой- ына тірек болып негізгі мағынаны арқалап тұрады. Кейде шығармадағы сөз қолда- нысын түсінбеу, тұтас шығарма мазмұнын жете түсінбеуге соқтырады. Бұдан туатын қорытынды шығарманың түсіну дейгей- інде барлық сөзге талдау жасау керек деген жаңсақ пікір туындамау керек. Сол шығарма мазмұнын құрап тұрған негізгі авторлық қолданыстар назардан тыс қал- май, мағынаны терең түсінуге ықпал етуі маңызды. Ал шығарма тілінің көркемдік әлеміне көңіл бөлу талдау деңгейінде жүргізіледі.

Оқу бағдарламасының өңделген нұсқасында мәтінді тұтас бастан аяқ мазмұндау міндеті қойылмаса да, сыныптар бойынша жіктелген баяндау мақсаты арқылы оқушының алғашқы түсінігі мен қабылдауын айқындауға, шығарманың игерілу сапасын аңғаруға болатын оқу-таным әрекеті жүзеге асырылады. «Диалогты оқыту» технологияларының негізінде де осындай вербалды жүйе жатыр. Мысалы, Абайдың отыз бірінші қарасөзіндегі негізгі ой түйіндерін айқындап көрейік:

«Естіген нәрсені ұмытпастыққа төрт түрлі себеп бар: әуелі - көкірегі байлаулы берік болмақ керек; екінші – сол нәрсені естігенде я көргенде гибрәтлану керек, көңілденіп, тұшынып, ынтамен ұғу керек; үшінші — сол нәрсені ішінен бірнеше уақыт қайтарып ойланып, көңілге бекіту керек; төртінші - ойкеселді нәрселерден қашық болу керек. Егер кез болып қалса, салынбау керек. Ой кеселдері: уайымсыз салғырттық, ойыншы-күлкішілдік, я бір қайғыға салыну, я бір нәрсеге құмарлық пайда болу секілді. Бұл төрт нәрсе - күллі ақыл мен ғылымды тоздыратұғын нәрселер» (А. Құнанбаев).

Алғашқы сөйлем осы шағын мәтінге жетекші, айқындаушы сөйлем. Ақпаратты/білімді еске түтудің төрт түрлі себеп, шарт барілген, ал қалған мәтін осы негізгі ойды таратуға қызмет етеді (ескертпе: әр шығарманың құрылымы әрқилы, өзіндік даралығымен ерекшеленеді. Барлық мәтінде бірінші сөйлем негізгі ойды қамтып тұрады деген жаңсақ ой тумауы керек. Әдетте, көркем мәтін композициясы, соның ішінде әр азат жолдың өз құрылымы: шиыршық, сатылы, жинақтық, шеңбер сияқты т.т. құрылымдарымен ерекшеленеді). Мұғалімнің міндеті сол – оқылған шығармадағы негізгі ой түйіндерді оқушы меңгере алды ма, кейбір күрделі ұғымдардың мағынасына жетіп мәтінді толық түсіне алды ма дегенді есепке алу.

Тапсырмалар сипаты:

- «Көкірегі байлаулы», «көңілге бекіту» тіркестерін қатыстыра отырып мәтінді баяндаңыз.
- «Кесел» сөзінің синонимдік қатарын жасаңыз. Әрқайсысын «ой», «сана» сөзімен тіркестіріңіз.
- «Салу» мен «салыну» сөзін салыстырыңыз. Өздік етіс жұрнағын (-ын, -ін) бірнеше етістікке жалғап айтыңыз. Сол арқылы «қайғыға салынбау» деген сөздің мәнін түсіндіріңіз.
- «Уайымсыз», «салғырт» сөздерінің синонимдерін жазыңыз. Уайымсыз, салғырт, ойыншы-күлкішіл адам қандай? Өз пікіріңізді білдіріңіз.
- Қайғы мен құмарлық дегенді қалай түсінесіз? Өз пікіріңізді айтыңыз.
- «Естіген нәрсені ұмытпастыққа төрт түрлі себеп бар» Осы сөйлемді өз жаныңыздан қайта құраңыз. Барыс септігінің орнына қандай форма қолдануға болады? «Естіген нәрсе» деп автор нені меңзеп тұрғанын болжаңыз.
- Абайдың отыз бірінші қарасөзінің мағынасын сызбаға/кластерге түзіңіз.

Әдеби шығамдағы тірек ұғымдарды байыптау, мағынасын әлі меңгермеген сөздерге көңіл бөлу «мәтіннен түсінбеген сөздерінді айтыңдар», «түсінбеген сөздерге түсінік жазыңдар» сияқты өнімсіз тапсырмалардан гөрі әлдеқайда кең түсінік қалыптастыруға мүмкіндік береді. Оқушылардың мәтінді саналы оқып, түсініп баяндауын қамтамасыз етеді. 5-сыныпқа ұсынылған өзге прозалық шығармаларға да («Әжемнің әңгімесі» әңгімесі, Б. Соқпақбаев «Менің атым – Қожа» хикаяты, т. б.) осы жүйеде оқыту мақсатын қоя аламыз.

Әдеби шығарманы қабылдау мен түсіну деңгейінің нәтижелері оқушылардың мәтінге жақын баяндау мен мәтін талдау жұмыстарында көрініс табады. Мәтінді түсіну интерпретациясының әртүрлі болуы заңды, тек объективті қабылдауға қатысты негізгі мәннен ауытқымауын қандағалау қажет. Мәселен, *«Кесел» сөзінің синонимдік қатарын жасаңыз. Әрқайсысын «ой», «сана» сөзімен тіркестіріңіз* тапсырмасына «кесел», «қисық», «қыңыр», «ауру», «дерт», «бітеу жара», «сыздауық», «аттың алқымына шығатын ауру» сияқты түсінік берілген.

Ал поэзиялық шығармаларды алғашқы қабылдау мен түсінікті анықтауда тірек ұғымдарды жұмыс жүргізледі. Әдіскер-ғалым Ә.Қоңыратбаев: «Лирикалық өлең-жырлардың тағы бір ерекшелігі – көлемі шағын келіп, ой тұжырымдалып айтылатындықтан, сөздің мәндік және мағыналық қасиеті, салмағы арта түседі», - дейді. Өлең мәтіндегі сол мәндік мағыналық сөздерді айқындау мәтінді толыққанды қабылдауға да қызмет етеді.

Тұжырып айтқанда, әдеби шығарманы түсіну үшін мәтіннің (шағын бөлігінің өзін) тиісті түрде зерделеу қажет. Мәтіннің мағыналық, мәндік қабатын айқын дап, танымдық деңгейде оқудың өзі интерпретацияның алғашқы қадамы са налады. Теориялық және практикалық талдауларда айқындалып жүргеніндей, интерпретация үдерісі бірнеше кезеңді қамтиды: болжам, зерделеу, гипотеза, негізгі мағынаны тану және оларды бел-гілі мәліметтермен салыстыру, мәтіннің мағынасын түсінетін алғашқы екі кезеңді үйлестіру. Мәтінді түсініп оқу автор мен оқырман әлемінің ұшырасуы, автор мен оқырман әлемінің қарсы қадамы. Ғалымдар интерпретация үдерісінде реципиент өзінің мәтін проекциясын құратынын айтады. Сол арқылы мәтінді өзіндік бағалау, яғни аксеологиялық интерпретацияның да алғашқы баспалдақтары қаланады.